

KMETJE IN VASI

V poznem sr. veku se je začel izenačevati osebnopravni položaj kmečkega preb. (v statusu podložništva), ki se je do tedaj med seboj razlikovalo in je obsegalo stopnje s poloma *svobodin* in *nesvobodnjak* (pripadnost stopnji se je prenašala iz roda v rod ne glede na to, da se je vloga posameznika medtem lahko spremenila). Gospodarsko je bila razslojitev utemeljena s položajem v produkciji. Nesvobodnjak je prvotno predstavljal delovno silo na dvoru, ki je obdelovala dominikalno zemljo. Bil je bolj odvisen kot *svobodin*, ki je delal na samostojnejši obliki obrata. v 11./12. st. so dvori izgubili prejšnji pomen – prevladovati je začel hubni sistem, ki je bil podlaga za nastanek enotnejšega položaja kmetov. Prevladovati začne določanje osebnega položaja kmeta po razmerju do zemlje, ki jo obdeluje. Podložnik je postal vsakdo, ki je v obdelavo prejel podložno zemljo. Koseški položaj se ni več presojal po rojstvu – kosez je bil, kdor je posedoval koseščine. Največ kmetov se dokončno izenači šele 1848 z zemljiško odvezo, ki pomeni konec podložništva. V fevdalni dobi so kmetje predstavljali večino preb. – tudi drugod po Evropi. Tlačan ≠ kmet – pojem neuporaben, saj označuje le tistega kmeta, čigar položaj je bila tlaka posebno breme – osovraženo, zato so jo opravljali slabo. Veliko kmetov je svoje delo na kmetiji združevalo z nekmečkim gosp. (tovorniki, furmani, prekupčevalci, obrtniki). V največji meri so živeli v vaseh, manj po samotnih kmetijah in zaselkih. Vas = v svoji strukturi spreminjajoča se trajna naselbina, ki živi pretežno od kmetijske produkcije. V jedru sestoji iz skupine kmetij, zraven grejo pa še obrtni obrati. K vsaki sodi vaško ozemlje z njivami, travniki, vodami, pašniki in gozdovi. Skupni objekti so konstitutivni elementi vasi (zborna mesto – pod lipo, poti, vodnjaki, cerkev). Skupnost vaških sosedov, ki jih povezujejo skupni gosp. interesi in potreba po skupnem gospodarjenju na zemljiščih, im. soseska. Le-ta je imela navidezno skromno samoupravo, a je bila za vaščane pomembna, saj je obsegala npr. sprejemanje obveznih sklepov o kraju in času opravljanja poljskih opravil, spuščanju živine na pašo na obdelovalnem svetu, upravljanje skupnih vaških naprav in zemljišč ...

Največje št. vasi je nastalo od 10. st. naprej, ko se začne oblikovati kulturna krajina. Po obliki vasi in razporeditvi parcel lahko sklepamo, kdaj je bilo staro naselje preurejeno po hubnem sistemu. Če imajo parcele nepravilne oblike in so razdeljene na grude, gre za gručaste vasi, kjer so hiše praviloma razvrščene brez reda, če pa so razdeljene v pravilne oblike – na dolge in ozke njive, pri čemer so hiše postavljene v vrsti ob cesti – gre za mlajšo obliko kolonizacije. Št. vasi med 12. in 14. st. je ponekod doseglo/preseglo današnje stanje – urbarji. V mnogih predelih se starešina vaške skupnosti im. župan, čeprav se z njim označuje tudi starešina skupne vasi, včasih pa samo raztresene skupine kmetov. Po svoji razširjenosti je ta beseda splošno slovanska, ne izključuje pa prevzema imena od sosedov, s katerimi so bili takrat Slovani v stikih. Z uvajanjem zemljiških gospostev (10./11. st.) je družbenogospodarska struktura doživela bistveno spremembo. Zemlj. gospodstvo si je podredilo župo z županom na čelu – kdor je hotel gospodariti naprej, je moral sprejeti zemljo od gospoda po novem hubnem sistemu. Staroslovanski župani so se začeli spreminjati v zemljiškogospodstvene nižje gosp. uradnike, ki so obdržali nekaj posebnosti. Na štajersko-savinjskem območju je bil pratip zemljiškogospodstvenega župana neobdavčeni dvohubni župan, sčasoma pa je izgubil svoje privilegije – proti koncu sr. veka je postal obremenjeni enohubni župan, ki se je od ostalih razlikoval le v višini dajatev. Župan je lahko nastopal v več vlogah – lahko je bil organ zemljiškega gospodstva; vaške samouprave; deželskega sodišča (za nepriviligirane sloje), kjer je nastopal kot prisodnik. Izjemo so v tem oziru predstavljali župani v Pazinski grofiji – tamkajšnje plemstvo je dobilo 1365 ograjno sodišče, a ker je bilo premalo istrskih

plemičev za lastno sodišče, so se dali tožiti raje pred domačim, kot da bi se podvrgli ljubljanskemu ograjnemu sodišču. To je motilo kranjske plemiče, ki so od vladarja zahtevali (16. st.), da podredi istrske plemiče ljubljanskemu ograjnemu sodišču.